

ISSN: 1302-6879

**YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

HAKEMLİ DERGİDİR

YIL/YEAR : 2014 SAYI/NUMBER : 27 KIŞ / WINTER

KUR'ÂN'DA “AZİZ” İSMİ VE GEÇTİĞİ ÂYETLERLE İLGİSİ*

Abdülbaki GÜNEŞ**
Mehmet ALTIN***

Özet

El-Esmâu'l-Hüsnâ, “en güzel isimler” demek olup Allah’a ait tüm isimleri ifade etmek üzere kullanılan bir terkiptir. Kur’ân’da yaygın bir şekilde kullanılan bu isimler, birçok âyette veya âyetin sonunda zât-ı ilâhî’yi niteleyen ve tanıtan isimlerdir. Allah’ın bu isimlerinin Kur’ân’da rastgele serpiştirilmediği, tek ya da ikili olarak gelen bu isimlerin, geçtikleri âyetlerin ve o âyetlerin içerisinde yer aldığı pasajların muhtevasıyla sıkı bir münâsebet içinde oldukları görülmektedir. Bilhassa ikili isimler; birbirlerini karşılıklı olarak dengelemekte, geçtikleri âyette bildirilen manayı kalplere ve akıllara yerleştirmekte, âyetlerin toplu bir özetini vermekte, bazen âyette vurgulanan hususun kaynağını ve sebebini belirtmektedir.

87 âyette Allah’a nisbet edilen “Azîz” ismi hiç tek başına gelmemiş, daima Esmâ-i Hüsnâ’dan dokuz isimden biri ile birlikte gelmiştir. Bu isimler: Hakîm, Alîm, Rahîm, Gaffâr, Gafûr, Kavî, Vahhâb, Cebbâr ve Hamîd’dir. “Azîz” isminin birlikte geldiği diğer isimler (el-Esmâu'l-Hüsnâ) ile geçtiği âyetlerin içerikleriyle olan bağlantısı incelendiğinde tenâsüp/uyum içinde olduğu görülür.

Anahtar Kelimeler: el-Esmâu'l-Hüsnâ, Azîz, Hakîm, Alîm, Rahîm, Gaffâr, Gafûr, Kavî, Vahhâb, Hamîd.

* Bu makale, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı tarafından desteklenen 2012-SOB-D040 nolu “*Esmâ-i Hüsnânın Semantik Tahlili ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*” adlı proje kapsamında hazırlanmıştır.

** Prof. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı

*** Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi.

THE NAME 'AZIZ IN THE QUR'AN AND ITS RELATIONSHIP WITH THE VERSES IN WHICH IT IS INCLUDED

Abstract

Al-Esmâu'l-Hüsna meaning "the most beautiful names" is a phrase used to state all names belonging to Allah. Widely referred in the Qur'an, these names describe and characterize the essence of Allah within or at the end of various verses. It is obvious that these names are not scattered randomly and that these names revealed individually or as a pair are closely related to the verse in which they are included and to the content of the verse context. Particularly the names revealed as a pair balances each other; instill the revealed meaning in the verse in the hearts and minds of readers; give a total summary of verses; and sometimes specify the source and cause of the issue emphasized in the verse.

The name Al-'Aziz/The Almighty attributed to Allah in 87 verses never came alone but always came together with one of the nine The Most Beautiful Names. These names are Al-Hakim/The most Wise, Al-'Alim/The all Knowing, Ar-Rahim/The most Compassionate, Al-Ghaffar/The repeatedly Forgiving, Al-Ghafoor/The much Forgiving, Al-Qawee/The powerful, Al-Wahhab/The Bestower, Al-Jabbar/The all Compelling and, Al-Hamid/The Praiseworthy. When the name "Al-'Aziz" is analyzed with other concurrent names (The Most Beautiful Names) and the content of the related verses, it is obvious that they are in harmony.

Keywords: Al-Asma Al-Husna, Al-'Aziz, Al-Hakim, Al-'Alim, Ar-Rahim, Al-Ghaffar, Al-Ghafoor, Al-Qawee, Al-Wahhab, Al-Hamid.

Giriş

İnsan, başlangıçtan itibaren aşkın ve kendisinden üstün bir varlığa inanma ve O'na sığınma ihtiyacı duymuştur. Nitekim çok farklı coğrafyalarda ve farklı zamanlarda var olan inanç sistemleri bu gerçeği ispatlamaktadır. Öte yandan aşkın bir varlığa inanma ihtiyacını duyan insan, bu varlığı tanıma ve ona ibadet etme çabasına da girmiştir. Çünkü bir varlığa inanmak onu tanıma ve açıklama zarureti doğurur. Öyleyse bilinmesi gereken ilk şey, varlıkların yaratıcısı olan aşkın varlık hakkındaki bilgidir.¹ Ancak yaratıcının algılanan her şeyden farklı ve aşkın olması O'nu tanımayı zorlaştırır.² Allah, duyularla idrak edilemez, akılla da O'nun zâtı ve mahiyeti kavranamaz. Dolayısıyla O, sadece isimler ve sıfatlar vasıtasıyla sınırlı olarak bilinebilir.³ Kur'an ayetleri, farklı üslup ve kalıplarda

¹ Fahrüddin er-Razî, *Levâmi'l-Beyyinât*, Kahire, ts., 79.

² Turan Koç, *Din Dili*, İstanbul, 1998, 34.

³ Veli Ulutürk, *Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, Yeni Akademi Yayınları, İstanbul, 2007, 215, 218.

değişik isim-sıfatlarla Allah'ı insanlara tanıtmış ve bu isim-sıfatları “el-Esmâu'l-Hüsnâ” diye isimlendirmiştir.⁴

el-Esmâu'l-Hüsnâ terkihi, “ism”in çoğulu olan “esmâ” ile, “güzel”, “en güzel”⁵ anlamındaki “hüsnâ” kelimelerinden oluşmuş olup Allah'a ait tüm isimleri ifade etmek üzere “en güzel isimler” demektir. Bir sıfat tamlaması olan bu terkip, Türkçede daha çok Farsça karşılığı olan “Esmâ-i Hüsnâ” şekliyle kullanılmaktadır.

Esmâ-i Hüsnâ, zât-ı ilâhî'yi niteleyen ve tanıtan vasıflar olması sebebiyle Kur'ân'da çokça yer almıştır. Nitekim Kur'ân'ın ana konusu her ne kadar insan ise de merkezî konusu Allah'tır. Kur'ân'da bütün konular Allah merkezli bir ifade örgüsü içinde sunulur. Allah kelimesi, Kur'ân dilinde kelimeler alanının tamamına hâkim olan en yüksek odak kelimedir.⁶

Esmâ-i Hüsnânın değerine dair İmam Şafî (v.h. 204) der ki: “Bu ümmetin ürettiği bilginin tümü sünnetin şerhidir, sünnetin tümü Kur'ân'ın şerhidir, Kur'ân'ın tümü Allah'ın güzel isimlerinin ve yüce sıfatlarının şerhidir.”⁷

Peygamberimizin “Allah'ın 99 ismi vardır; bunları kim sayarsa, cennete girer.”⁸ şeklindeki sözleri ise Esmâ-i Hüsnâ'yı çok daha önemli kılmıştır. Öneme binaen Esmâ-i Hüsnâ konusu üzerinde erken dönemden itibaren âlimler titizlikle durmuşlardır. Esmâ-i Hüsnâ ile ilgili olarak tefsir, kelim, hadis ve tasavvuf kitaplarında yer alan bölümlerin dışında bu konuda birçok müstakil eser de yazılmıştır. Genellikle “Şerhü'l-Esmâ'i'l-Hüsnâ” adı verilen bu eserler; özellikle İbn Mace (v.h. 273) ve Tirmizî (v.h. 279)'nin rivâyetlerine liste olarak ilave edilmiş 99 Esmâ-i Hüsnâ'nın izahını içermektedir.⁹ Kur'an'da Esmâ-i Hüsnâ'ya dair geçen bütün lafızları

⁴ Bkz.: Taha, 20/8; İsrâ, 17/110; Araf, 7/180; Haşr, 59/24.

⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Daru'l-Meârif, Kahire, ts., “hsn” md.

⁶ Toshihiko İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, (Ter.: Süleyman Ateş), AÜİF Yayınları, Ankara, 1975,32; Şehmus Demir, *Kur'ân'ın Temel Hedefi*, Fecr Yayınları, Ankara, 2013, 15.

⁷ Bedruddin Muhammed Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmu'l-Kur'ân*, (Thk.: Yusuf Abdurrahman el-Meraşlı vd.), Daru'l-Marife, Beyrut, 1990, I, 98.

⁸ Muhammed b. İsa Ebu İsa et-Tirmizî, *es-Sünen*, Kahire, 1937, I, 82; Muhammed b. Yezîd İbn Mace, *es-Sünen*, Kahire, 1952, I, 10.

⁹ Örnek olarak bkz.: Ebû İshak İbrahim b. es-Serî ez-Zeccac, *Tefsiru Esmâillahi'l-Hüsnâ*, (Thk.: Ahmed Yusuf ed-Dekkak), Dimaşk, 1975; Ebû'l-Kasım Abdurrahman b. İshak ez-Zeccacî, *İstikaku Esmâillah*, (Thk.: Abdülhüseyn Mübarek), Beyrut, 1986; Ebu Süleyman Hattabî, *Şe'nu'd-Duâ*, (Thk.: Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Dâru's-Sikâyeti'l-Arabiyye, Beyrut, 1992; Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât* (Thk.: İmadüddin Ahmed Haydar), Beyrut, 1985; Ebû'l-Kasım Zeynüislam Abdülkerim b. Hevazin el-Kuşeyrî, *Şerhu Esmâillahi'l-Hüsnâ*, (Thk.: Ahmed

kapsayacak müstakil çalışmalar ise yok denecek kadar azdır. Özellikle de Kur'ân'ın birçok âyetinde ve âyet sonlarında fasılaya¹⁰ uygun olarak gelen Esmâ-i Hüsnâ'nın âyet içeriğiyle olan münâsebeti hakkında -ilk dönemde bazı müfessirlerin ilgili âyetlerin tefsirlerinde yaptıkları izahlar dışında- müstakil bir çalışmaya göremiyoruz. Son dönemde Arap dünyasında yapılan birkaç yüksek lisans çalışması dışında detaylı olarak bu konunun incelendiğini tespit edemedik. Ülkemizde ise bu çerçevede yapılmış herhangi bir müstakil çalışmaya rastlayamadık.

Kur'ân'da çok yaygın bir biçimde bulunan Esmâ-i Hüsnâ genellikle âyetlerin sonlarında tekli veya ikili olarak yer alır. Tek ya da ikili Esmâ-i Hüsnâ, sonunda geldiği âyetlerin ve o âyetlerin içerisinde yer aldığı pasajların muhtevasıyla sıkı bir münâsebet içindedir. Bilhassa ikili isimler ilk bakışta seci¹¹ için getirilmiş kafiye unsurları olarak görünse de dikkatli bir bakış bunun temel nedeninin anlam ve âyetle olan münâsebet olduğu görülecektir. İleride vereceğimiz örneklerde görüleceği gibi Esmâ-i Hüsnâ'nın; geldikleri âyette bildirilen manayı kalplere ve akıllara yerleştiren, âyetlerin toplu bir fezlekesi olan, ikili isimlerin birbirlerini karşılıklı olarak dengeleyen, bazen âyette vurgulanan hususun kaynağını ve sebebini belirten, bazen de istidrak¹² mahiyetinde olan özellikleri vardır.¹³

Âyetlerin Esmâ-i Hüsnâ ile sona erdirilmesinde on farklı durum olduğunu söyleyebiliriz:

1. Allah'ın çok geniş zaman diliminde cereyan eden fiillerini ve eserlerini insanın nazarına sunup o icraatından Esmâ-i İlahiye'ninin ortaya çıkarılması.
2. Sanat eserlerinin aklın nazarına sunulması ve sonra o sanat eserlerinin menbâi olarak Esmâ-i Hüsnâ'ya nazarların yönlendirilmesi.

Abdül Münim Hulvanî), Beyrut, 1986. Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî el-Gazzalî, *el-Maksadu'l-Esnâ fi Şerhi Esmâillahi'l-Hüsnâ*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1982; Ebû Abdullah Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Razî, *Levâimiu'l-Beyyinât Şerhu Esmâillahi Teala ve's-Sifât*, Beyrut, 1984; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr el-Kurtubî, *el-Esnâ fi Şerhi Esmâillahi'l-Hüsnâ*, (Thk.: Muhammed Hasan Cebel), Daru's-Sahabe, 1995; Ibn Kayyim el-Cevziyye, *Esmâillahi'l-Hüsnâ ve's-Sifâti'l-'Ula*, (Thk.: İmad Zeki BARÛTÎ), el-Mektebetu't-Tevkifiyye, ts.

¹⁰ Fasıla: Âyetin son kelimesine verilen isimdir.

¹¹ Cümle ya da cümleciklerin sonundaki nesir kafiyesini ifade eden ses uyumudur.

¹² İstidrak: Bir sözden maksadın o sözden ibaret olmadığını belirtmek için, söze yapılan bir ilave ile maksadı tam olarak belirtmektir.

¹³ Bkz.: Suat Yıldırım, *Kur'ân'da Uluhiyyet*, Işık Akademi Yayınları, İzmir, 2000, s.106.

3. Allah'ın fiillerinin tafsili bir şekilde anlatılarak ikna yolu açıldıktan sonra esmânın zikredilip hakikatin özünün icmal ile ezberletilmesi.
4. Kudret âyetleri olan mahlûkattan Kur'ân'ın bahsetmesi ve arkasında tecelli eden Esmâ-i İlahiye'yi göstermesi.
5. Kur'ân'ın bazen küçük bir olaydan bahsetmesi fakat onun içinde tüm insanlığı ilgilendiren küllî kaideyi ve hakikati göstermek için küllî esmâ ile bağlayıp tefekkürü ve ibrete teşvik etmesi.
6. Çokluğun en geniş dairelerinden bahsedildikten sonra esmâ ile âyete son verilerek vahdet bağının kurulması ve birleştirilmesi.
7. Sebepler ile sonuçlar arasındaki mesafenin gökle yer kadar ayrılması ve o uzak mesafede Esmâ-i Hüsnâ'nın güneş gibi doğuşunun seyrettirilmesi.
8. Allah'ın âhiretteki harika fiillerini ve esmâsının tecellilerini akla kabul ettirmek için dünyada onlara benzer harika icraatından bahsetmesi, yâ da ahiretteki tecellilerini öyle bir tarzda anlatması ki, dünyadaki pek çok benzerlerini hatırlatmakla kanaat verip ikna etmesi.
9. En cüz'i hadiselerde Esmâ-i İlahiye'nin tecellisine ve ilâhî tasarrufa dikkat çekilerek kâinatta hiçbir şeyin Allah'ın kontrolü ve iradesi dışında kalınmayacağını kavratılması.
10. İnsanın isyankârane amellerinin zikredilmesi ve şiddetle tehdit edilmesinin ardından ümitsizliğe düşürmemek için âyetin rahmeti hatırlatan Esmâ-i Hüsnâ ile son bulmasıdır.¹⁴

Bu konu, dilin anahtarı olan kelimeler üzerinde tahlilî bir çalışmayı da içeren “semantik metodunu”, âyetler ve sûreler arasındaki münâsebeti ele alan “tenâsüp ilmini” ve âyetlerin sonundaki fâsılayı inceleyen “fevâsıl ilmi”ni ilgilendiren bir nitelik taşır. Biz de bu bağlamda makalemizde Kur'ân'da hiçbir zaman tek başına gelmeyip sürekli bir başka isimle beraber vârid olan “Azîz” isminin, önce anlam alanını tesbit etmeye daha sonra da “Azîz” isminin birlikte geldiği diğer isim ve âyet içerikleriyle olan münâsebetini incelemeye çalışacağız.

1- Azîz İsmi'nin Etimolojik Tahlili Ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi

عزیز/Azîz; “güç, şiddet, üstünlük, yükseklik, yüksek mertebe ve erişilmez”¹⁵ manalarına gelen “عز” veya “عزّة” kökünden bir sıfattır.

¹⁴ Bkz.: Said Nursî, *Sözler* (25. Söz), Envâr Neşriyat, 2012, 415-430.

¹⁵ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, “azz” md.

“عَزَّ” mastarı عَزَّ يَعُزُّ kalıbından alınırsa “galib ve üstün olma”, عَزَّ يَعُزُّ’ dan alınırsa “güç (kuvvet) ve şiddet”, عَزَّ يَعُزُّ’ dan alınırsa “kıymetli ve değerli olma” manalarına gelir.¹⁶

Araplar “şiddet” manası taşıdığından dolayı şiddetli geçen yıla “العزَّاء”¹⁷ “güç ve kuvvet” manasını ihtiva ettiğinden sert toprağa da “ارضٌ عَزَّازٌ” demişlerdir.¹⁸

Dilbilimciler ve müfessirler kök manaya bağlı kalarak “Azîz” sıfatını farklı şekillerde tanımlamışlardır. Biz bu tanımlardan birkaç tanesini özetle aktarmak istiyoruz:

1. “Her şeye gücü yeten, güçlü ve kuvvetli olan.”¹⁹
2. “Hiç bir zaman mağlup edilemeyen ve kendisine üstün gelinemeyen,²⁰ Cezalandıracağı ve intikam alacağı hiçbir kimsenin elinden kurtulamadığı.”²¹
3. “Şerefli ve yüce olan.”²²
4. “Ender ve ulaşılması güç olan.”²³

Kur’ân’da 99 yerde gelen Azîz kelimesi;²⁴ 87 yerde Allah’a isim, 12 yerde ise farklı nesnelere isim veya sıfat olmuştur.²⁵

Azîz isminin nüzul sürecine göre dağılımı şöyledir: İlk olarak vahyin birinci yılında Burûc 85/8. âyette bir kez gelir. Hakîm ismiyle beraber 16 kez Mekke’de, 31 defa da Medine’de gelir. Rahîm ismiyle 13 kez, Alîm ismiyle de 6 kez beraber mekkî âyetlerde gelir. Gaffâr ismiyle üç mekkî âyette, Gafûr ismiyle de iki mekkî âyette beraber gelir. “Kavî Azîz” şekliyle iki mekkî, beş medenî âyette yer alır. “Azîz

¹⁶ Ebu Bekr Ahmed el-Beyhakî, *Kitabu’l-Esmâ ve’s-Sifât*, Mektebetu’l-Ezheriyye li’t-Turâs, Kahire, ts., 41.

¹⁷ Mecduddin Muhammed Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, (Thk.: Muhammed Naîm el-Arkûsî), Müessesetu’r-Risâle, Beyrut, 2005, “azz” md.

¹⁸ Rağîb el-İsfahânî, *el-Mufredât fî Garibi’l-Kur’ân*, (Thk.: Muhammed Seyyid Geylanî), Daru’l-Marife, Beyrut, ty., “ayn” md.

¹⁹ Hafız İmaduddin Ebu’l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Müessesetu Kurtuba, 2000, II, 98.

²⁰ Ebu Süleyman el-Hattabî, *Şe’nu’d-Duâ*, (Thk.: Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Dâru’s-Sikâyeti’l-Arabiyye, Beyrut, 1992, 47.

²¹ İbn Cerir et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Tevili’l-Kur’ân*, (Thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki), Daru Hicr, Kahire, 2001, III, 603,711.

²² Ebu’l-Kasım Abdurrahman b. İshak ez-Zeccâcî, *İştikaku Esmâillah*, Müessesetu’r-Risale, Beyrut, 1986, 235.

²³ Muhammed Hamid el-Gazzâlî, *el-Maksadu’l-Esnâ fî Şerhi’l-Esmâillahi’l-Hüsnâ*, Mektebetu’l-Kur’ân, Kahire, 1980, 120.

²⁴ Bkz.: Muhammed Fuat Abdalbaki, *el-Mu’cemu’l-Mufehres li Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerim*, Daru’l-Hadis, Kahire, ts., “azîz” md.

²⁵ Bkz.: Tevbe, 9/128; Hud, 11/91; İbrahim, 14/20; Fatır, 35/17; Yusuf, 10/30, 51, 78, 88; Duhan, 44/49; Fetih, 48/3; Fussilet, 41/41; Kamer, 54/42.

Hamîd” şekliyle üç mekkî âyette, “Azîz Vahhâb” şekliyle de bir mekkî âyette görülür.²⁶

Azîz ismi, Kur’ân’da tek başına gelmemiş, Esmâ-i Hüsnâ’dan dokuz isimle birlikte gelmiştir. Bu isimler: Hakîm, Alîm, Rahîm, Gaffâr, Gafûr, Kavî, Vahhâb, Cebbâr ve Hamîd’dir. Azîz ismi Kavî ismi dışında birlikte geldiği tüm isimlerden önce gelir.²⁷

Şimdi Azîz ve beraberinde gelen diğer Esmâ-i Hüsnâ’nın birbirleriyle ve geldikleri âyetlerin içeriğiyle olan münâsebetlerini değişik başlıklar halinde incelemek istiyoruz.

2- Azîz ve Hakîm

Bazı kaynaklarda Esmâ-i Hüsnâ, “celâl-cemâl” isimleri şeklinde bir tasnife tabi tutulur. Allah’ın “cemâl isimleri”, O’nun nimet ve rızık vermesine, yaratmasına, af ve mağfiret etmesine delâlet eder. “Celâl isimleri” ise O’nun azametine, izzetine ve gazabına delâlet eder.²⁸ Bu tasnife göre Kur’ân’da, Allah’ın azamet ve kudretini ifade eden ve bir celâl sıfatı olan “Azîz” ismi daha çok cemâl sıfatlarıyla beraber zikredilmektedir. 87 âyetin sadece sekizinde Kavî ve Cebbâr isimleriyle; yani celâl sıfatlarıyla beraber geçmekteyken geri kalan 74 âyette cemâl²⁹ sıfatlarıyla geçmektedir. En çok da biri celâl, diğeri cemâl sıfatı olan Azîz ve Hakîm isimlerinin birlikte zikredildikleri görülmektedir.³⁰ Kur’ân’ın muhtelif yerlerinde 46 kez Azîz-Hakîm isimleri birlikte gelmiştir.³¹ Bu iki isim geldikleri yerlerde bazen belirli (marife)³² “العزیز الحكيم” bazen de belirsiz (nekra)³³ “عزیزاً حكيماً/عزیز حكيماً” formunda kullanılmıştır.

Hakîm; sözlükte “bir şeyi salah kastıyla menetmek”³⁴ manasına gelen “hüküm” mastarından türemiş olup “hikmet sahibi” demektir. Hikmet “bilgiye ve akla dayanarak doğru olana karar vermek”³⁵ manasındadır.

²⁶ Yıldırım, *Kur’ân’da Uluhiyyet*, 196.

²⁷ Bkz.: Bakara, 2/129; Enam, 6/96; Sebe, 34/6; Şuara, 26/9; Fatır, 35/28; Sad, 38/9; Zümer, 39/5; Haşir, 59/23; Ahzab, 33/25.

²⁸ Abdülkerim b. İbrahim Cîlî, *el-İnsanu’l-Kâmil fi Marifeti’l-Evahir ve’l-Evail*, Mısır, ts., 53-54.

²⁹ Hakîm ismiyle 46, Rahîm ismiyle 13, Alîm ismiyle 6, Hamîd ismiyle 3, Gaffâr ismiyle 3, Gafûr ismiyle 2 ve Vehhâb ismiyle de birer kez olmak üzere toplam 73 kez geçer.

³⁰ Bkz.: Duhan, 44/42; Rum, 30/5; Yasin, 36/5.

³¹ Örnek için bkz.: Bakara, 2/129; Al-i İmran, 3/6, 126; Bakara, 2/220, 240, 260; Nisa, 4/56, 158, 165.

³² Bkz.: Bakara, 2/129; Al-i İmran, 3/6, 126.

³³ Bkz.: Bakara, 2/220, 240, 260; Nisa, 4/56, 158, 165.

³⁴ el-İsfahanî, *el-Mufredât*, “hüküm” md.

³⁵ el-İsfahanî, *el-Mufredât*, “hüküm” md.

Türemiş olduğu fiil ve mastarın kök manaları da düşünülerek Hakîm ismi şöyle tanımlanabilir: “Fiillerinde ve sözlerinde hikmet sahibi olup bilgisi, hikmeti ve adaleti gerektirdiği için eşyayı yerli yerine yerleştiren.”³⁶

Biri celâl, diğeri ise cemâl sıfatı olması hasebiyle Azîz-Hakîm isimlerinin, genel manada birbirini dengelemek için birlikte zikredildiği görülmektedir. Azîz ismi “güç, kuvvet, hükümrân olma, tasarrufta bulunma ve yücelik” gibi manaları kapsar. Bu da zihinlerde zulmetme ve baskı kurma tevehhümünü oluşturur.³⁷ Nitekim dünya krallarından güçlü olanlar kendi muhaliflerini ezerler. Ancak Allah söz konusu olunca O’nun izzetinin büyüklüğü ve gücünün sınırsız olması, hikmetini engellemediği³⁸ gibi Azîz isminden sonra Hakîm isminin gelmesi de bu tevehhümü tamamen giderir.

Hz. İbrahim’in oğlu Hz. İsmail ile birlikte Kâbe’yi inşa ederken Allah’a yaptığı duayı oluşturan üç âyetin³⁹ sonlarındaki cümlelerle, âyetlerin baş taraflarına bakıldığında tam bir münâsebet görülmektedir. Yeri gelmişken biz bu üç âyetten sadece konumuzla alakalı olan âyeti incelemeye çalışacağız:

رَبَّنَا وَأَبْعَثْ فِـيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمُ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّـهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِـزُّ الْحَكِيمُ

*Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin âyetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder. Çünkü üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin.*⁴⁰

Bu âyette Hz. İbrahim’in, kendi nesilleri içinden onlara kitabı ve hikmeti öğretecek, onları tezkiye edecek bir peygamber göndermesi için Allah’a niyazda bulunduğu ifade edildikten sonra “Çünkü üstün gelen her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin.” buyrulurak Allah’ın Azîz ve Hakîm isimleri zikredilmiştir. Bu iki ismin âyetin içeriğiyle sıkı bir münâsebeti söz konusudur. Hz. İbrahim’in talep ettiği vasıflara haiz bir peygamberin gönderilmesi ancak benzersiz, güçlü, hükümrân ve izzetli birinin gücüyle mümkündür. Risâlet görevinin, yaratılanların içinden en şerefli ve

³⁶ İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azîm*, II, 98.

³⁷ Recep Âtîf, *el-I’câzu’l-Beyânî fî Nazmi Havâtîmi’l-Âyât*, (el-Camiatu’l-İslamiyye Basılmamış Y. Lisans Tezi), 2006, 153.

³⁸ Muhammed b. Salih İbn Useymin, *el-Kavaidü’l-Müslâ fî Sıfâti’l-lâh ve Esmâillahi’l-Hüsnâ*, Mektebetü’s-Sünne, Kahire, 1994, 10.

³⁹ Bakara, 2/127, 128, 129.

⁴⁰ Bakara, 2/129.

değerli birisine verilmesi de ancak hikmet ile mümkündür.⁴¹ Ayrıca peygamberlik, bir tayin etmedir ki ancak güç ve kuvvet sahibi biri bu atamayı yapabilir. Peygambere hikmeti ancak hakîm olan tarafından öğretilir. Bu sebeple burada Azîz ve Hakîm sıfatlarının zikri, âyetin muhtevasına uygun olmuştur.⁴²

Âyetin kendi içindeki münâsebette, Esmâ-i Hüsnâ'nın hayatî fonksiyonları vardır. Rivâyete göre فَإِنَّ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمْ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُوا أَنِ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِرَحْمَتِهِ يَمُحُّ عَنْكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَأَنَّهُ يَهْدِي الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ayetini⁴³ okuyan birisi “Azîz-Hakîm” yerine “Gafûr-Rahîm” okur, hayatında hiç Kur’ân okumayan bir bedevî Arap bunu garip karşılar ve der ki; “Bu Allah kelamı değildir, zira hakîm olan birisi ayak sürçmesinden (zelel) sonra gufranı (bağışlanmayı) zikretmez. Çünkü bu durumda suçta bir teşvik olur.”⁴⁴ Bunun üzerine kârî âyeti “Azîz-Hakîm” ile bitirince Bedevî Arap “şimdi oldu” der.⁴⁵

Bu âyetin sonunda gelen Azîz ve Hakîm isimleri, âyetin baş tarafındaki ifadelerle tam bir tenasüp içindedir. Çünkü Allah'ın gönderdiği apaçık delillere uymayıp şeytana uyanların cezalandırılması için Allah'ın “Azîz” isminin, bu cezalandırmanın bir hikmete göre olması için de “Hakîm” isminin zikredilmesi, bu münâsebeti göstermektedir.⁴⁶ Ayrıca burada kudret ve galibiyet ifade eden ve bu ikisi ile intikam meydana gelen Azîz ismiyle Allah'ın nitelenmesinde, O'na muhalefet edip hak yoldan ayrılan kimse için şiddetli bir tehdit vardır. Hikmetle tavsif edilmesinde ise fillerinin tutarlılığına bir delâlet vardır. Burada adeta şu husus ifade edilmiş olmaktadır: Allah'a muhalefet eden için O'nun verdiği cezalar bile yine hikmetin gereğidir.⁴⁷

Bir önceki âyette Allah'ın, “Şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, size apaçık bir düşmandır.”⁴⁸ demesi ve bu âyette de “Size apaçık deliller geldikten sonra, eğer yine de yan çizerseniz” şeklinde bir uyarıda bulunması; âyetin Azîz ismiyle sonlanmasını gerekli kılar.

⁴¹ Muhammed b. Yusuf Ebu Hayyan, *el-Bahru'l-Muhît*, (Thk.: Adil Ahmet Abdulmevcud, Ali Muhammed Muavvid), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, 1, 564.

⁴² Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 179.

⁴³ “Size apaçık deliller geldikten sonra, eğer yine de yan çizerseniz, bilin ki Allah, gerçekten mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” Bakara 2/209.

⁴⁴ Ebu'l-Kasım Mahmud ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekâvil fi Vucuhu't-Tevîl*, Mektebetu'l-Abikân, Riyad, 1998, 1, 418-419; Ebu Hayyan, *el-Bahru'l-Muhît*, II, 132.

⁴⁵ Ebu Hayyan, *el-Bahru'l-Muhît*, II, 132.

⁴⁶ Mehmet Faik Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, DİB Yayınları, Ankara, 2009, 107.

⁴⁷ Ebu Hayyan, *el-Bahru'l-Muhît*, II, 132.

⁴⁸ Bakara 2/208.

Çünkü emir ve nehiyden sonra yanlıştta ısrar etmek, Allah'ın tehdidini gerektirir.⁴⁹

Esmâ-i Hüsnâ bazen âyet ve pasajın içeriğine gerekçe teşkil etmek üzere gelir. Fetih sûresinde “Alîm-Hakîm” ifadesinin yer aldığı dördüncü âyette mü'minlerden; “Azîz-Hakîm” ifadesinin yer aldığı yedinci âyet öncesinde ise münafık ve müşriklerden bahsedilmesi bu duruma güzel bir örnektir: Fetih 48/4. âyette; “Mü'minlerin imanlarını arttırmak için kalplerine sekinet, güven indiren O'dur. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır”,⁵⁰ denildikten sonra “Allah alîmdir, hakîmdir” ifadesiyle âyet bitiriliyor. 6. âyette münafıklarla müşriklerden bahsedildikten sonra 7. âyette⁵¹ “Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah, Azîzdir, Hakîmdir.” buyruluyor. 4 ve 7. âyetlerde, mü'minlerle ilgili olarak Allah'ın “Alîm” ismi zikredilerek, “Allah, alimdir, zira O, fethi, gelen yardımı ve vesveseden sonra mü'minlerin ne ile sekinet ve huzur bulduklarını bilir.” denilmektedir. Buna karşılık münafık ve müşriklerle ilgili olarak Allah'ın “Alîm” ismi değil de “Azîz” ismi zikredilmektedir.⁵² Böylece “Alîm” ismi mü'minlere karşı bir müjde olurken “Azîz” ismi münafıklarla müşrikler için bir tehdit ve uyarı olmaktadır.

Bazen âyette anlatılan bir olayın tüm insanlığı ilgilendiren yönünün olduğu ifade edilmek üzere âyetin sonu bir veya iki kapsayıcı Allah ismi ile bitirilmekte ve insanlar, düşünmeye ve ibret almaya sevk edilmektedir. Örneğin;

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فـ□□□ أَرْحَامِهِنَّ
إِنْ كُنَّ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَبَعُوْلَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فـ□□□ ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا وَلَهُنَّ
مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللَّهُ عَزَّ□□□ يُزَكِّيكَ□□□ بِمِ

“Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın kendi Rahîmlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz. Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almağa daha çok hak sahibidirler. Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır. Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁵³

⁴⁹ Fahrudin Muhammed b. Ömer er-Razî, *Mefâtihi'l-Gayb*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1981, V, 228.

⁵⁰ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِّينَةَ فـ□□□ قُلُوبَ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزِدُّوا إِيمَانًا مَعَ □□□ إِيمَانِهِمْ وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَوَاتِ
وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلَّ□□□ يَمَّا حَكَ□□□ يَمَّا

⁵¹ وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَزَّ□□□ يُزَكِّيكَ□□□ بِمِ

⁵² Muhammed Tahir b. Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Daru't-Tunusiyye, Tunus, 1984, XXVI, 151,154.

⁵³ Bakara 2/228.

Bu âyette Allah, karı-kocanın birbirine karşı sorumluluklarını zikrettikten sonra “*Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır*” buyurur. Bu, erkeğin ayrıca fazla sorumluluk sahibi olduğunu gösterir. Ancak bazı erkekler “bir derece farkı”nı sorumluluk olarak değil de kadınlar üzerinde tahakküm, güç ve kuvvet olarak algıladılar. Buna karşı âyet “Azîz” ismiyle biter. Âyetten; erkekler ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar Allah’ın onlardan daha güçlü olduğu, ilâhî hükümlere muhalefet edenlerden intikam almaya gücünün yettiğini, Azîz isminden sonra Hakîm isminin gelmesiyle gücün hikmetle dengelendiğini,⁵⁴ dolayısıyla erkeklerin hikmet gereği hareket etmelerinin gerektiği anlaşılmaktadır.

Bazen âyetin içeriğiyle, âyet sonunda zikredilen Esmâ-i Hüsnânın irtibatı ilk bakışta fark edilmez. Ancak iyi tetkik edildiğinde gelen Esmânın âyet içeriğiyle ilgili sıkı münâsebeti olduğu görülür. Nitekim bu durum için tefsircilerin ortaya koydukları çaba da Esmâ-i Hüsnânın muhtevadan ayrılmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Konumuzu fazla uzatmamak için sadece iki âyeti örnek vermekle yetineceğiz.⁵⁵

Hz. İsa, insanların kendisini tanrılaştırması konusunda bizzat kendisinin bir rolünün olmadığını, kendisinin de bir kul olduğunu ifade ettikten sonra şöyle der:

إِنْ تُعَدِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَعُورْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ □

“Eğer onlara azap edersen, doğrusu onlar Senin kullarıdır; onları bağışlarsan Azîz olan, Hakîm olan şüphesiz ancak Sensin”⁵⁶

Bazı kimseler, bu âyetin sonunun “Gafûr olan Rahîm olan şüphesiz Sensin” şeklinde gelmesini bekleyebilir. Hatta kârilerden birinin Azîz-Hakîm isimlerini değiştirerek “Gafûr olan Rahîm olan şüphesiz Sensin” diye okuduğu ve bundan dolayı hapis ve dayak cezasına çarptırıldığı da anlatılmaktadır.⁵⁷

Bu âyetin Gafûr ve Rahîm isimleriyle değil de Azîz ve Hakîm isimleri ile bitirilmesinin birkaç hikmeti şöyle sıralanabilir:

⁵⁴ Bkz. Burhanuddin Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî, *Nazmu'd-Durer fi Tenâsubi'l-Âyât ve's-Suver*, Daru'l-Kitabi'l-İslamî, Kahira, ts., III, 302; Yahya Ahmed Vedat, *el-Esmâu'l-Hüsnâ ve Münâsebetuhâ li'l-Âyâti'l-leti Hutimet bihâ fi Süreti'l-Bakara ve Âl-i İmran ve'n-Nisa*, (Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Basılmamış Y.Lisans Tezi), 162.

⁵⁵ Diğer örnekler için bkz.:Tevbe, 9/73; Mümtetine, 60/5.

⁵⁶ Maide, 5/118.

⁵⁷ Ebu'l-Fadl Şihabuddin Seyyit Mahmud el-Alusî el-Bağdadî, *Ruhu'l-Meâni fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesâni*, Daru İhyâi't-Turasi'l-Arabiyye, Beyrut, VII, 71.

1. Âyetin Gafûr ve Rahîm isimleriyle değil de bu iki isimle bitirilmesi i'cazın bir gereğidir. Çünkü bu sözü Hz. İsa kıyamet günü söyleyecektir. Orada Hz. İsa bağışlanma değil de Allah'ın güç ve iktidarını vurgulamak isteyecektir. Ayrıca Allah'ın 'azîz' ve kulların kendisi üzerinde hak sahibi olmalarından münezzeh olduğu halde affetmesi; 'Gafûr ve Rahîm' oluşundan kaynaklanan bağışından daha mükemmel ve büyüktür.⁵⁸

2. Hz. İsa burada bağışlama dilememiştir. Bilakis olacak emri Allah'a tevdi etmiştir ki hesap günü bunu gerektirir. Çünkü âyet Gafûr-Rahîm isimleriyle bitseydi müşrik olarak ölen kimselere bağışlanma dilenmiş olunacaktı.⁵⁹ Azabı hak edeni bağışlamak acziyetin ve zaafiyetin göstergesidir. İhmal etmek de hikmete aykırıdır. Dolayısıyla âyetin sonunda gelen Azîz ve Hakîm isimleri bu tevehhümü defeder.⁶⁰

3. Hz. İsa'nın kıyamet gününde "*Azîz ve Hakîm olan şüphesiz Sensin*" demesi, "*Gafûr olan Rahîm olan şüphesiz Sensin*" demekten daha güzeldir. Çünkü Hz. İsa Gafûr-Rahîm isimlerini ansaydı, fırsatın kaçmış olduğu bir durumda mağfiret isteğinde bulunmuş olurdu. O zaman da Allah'ın merhametini celp etmek, müstahak olmayan için merhamet istemek durumuna düşerdi ki, Hz. İsa'nın mertebesi, bunu yapmayacak bir yüceliktedir. Bilhassa konum, azamet ve celal konumudur. İşte bunun içindir ki, orada izzet ve hikmeti anmak, rahmet ve mağfireti anmaktan daha uygundur.⁶¹

4. Bu âyette "*Eğer onlara azap edersen..., Eğer onları bağışlarsan...*" şeklinde iki şart cümlesi vardır. Bu âyetin sonu "*Gafûr Rahîm*" isimleriyle bitseydi, bu sadece ikinci şart cümlesinin cevabı olurdu. Birinci şart cümlesi ise cevapsız kalırdı. Ancak âyetin Azîz-Hakîm isimleriyle sonlanması, bu iki ismi âyette bulunan iki şart cümlesinin cevap cümlesi yapmıştır.⁶²

Âyet sonlarında gelen isimlerin muhteva ile ilgisinin kurulmasında zorluk çekilen bir diğer örnek de şu âyettir:

⁵⁸ er-Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XII, s.145-146.

⁵⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 180.

⁶⁰ el-Alusî, *Ruhu'l-Meânî*, VII, 71.

⁶¹ Ebu Abdullah Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricu's-Sâlikîn*, (Thk.: Muhammed Hamid el-Fekî), Beyrut,1973, I, 36-37.

⁶² Ebu Abdullah Muhammed b. Ebubekr el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, (Thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Medresetu'r-Risâle, Beyrut, 2006, VIII, 306.

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ
“Yaptıklarına bir karşılık ve Allah’tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁶³

Bu âyet ile ilgili de şöyle bir kıssa anlatılır: el-Esma’î⁶⁴ (v.h. 216) bir gün bu âyeti okurken “Allah Azîz-Hakîmdir” ifadesini yanlışlıkla “Allah Gafûr ve Rahîmdir” diye okur. Yanında bulunan bir bedevî “Bu kimin kelamı?” diye sorar. O da “Allah’ın kelamıdır” deyince, “Hayır bu O’nun kelamı olamaz” der. el-Esma’î “Allah Azîz ve Hakîmdir” diye düzeltince bedevî “Şimdi doğru okudun” der. el-Esma’î “Peki nereden bildin?” diye sorduğunda bedevî “Güçlü ve izzetli olan hükmeder ve el keser. Bağışlayan ve merhametli olan ise bu cezaı emretmez.” der.⁶⁵

Bu âyetin Azîz ve Hakîm isimleri ile bitirilmesinin hikmeti şöyle sıralanabilir:

1. El kesme emrinden sonra Azîz isminin zikredilmesi geldiği âyet içeriğiyle uygunluk arz etmektedir. Çünkü bu cezanın uygulanması güç ve kuvvet ister. Diğer taraftan bu isim hırsızlık suçunu da engeller. Hakîm isminin zikredilmesi ise bu cezanın insanların maslahatı açısından hikmet taşıdığını ifade eder. Nitekim Allah hadleri ve cezaları kamu maslahatına uygun bir hikmetle vazeder.⁶⁶

2. Azîz isminin zikredilmesi, başkasının hukukuna gizlice el uzatıp çalmaya kalkışmanın aynı zamanda Allah’ın izzetine bir saldırı olduğunu ifade eder. Allah’ın izzetine bu şekilde saldırının cezalandırılması ise hikmet gereğidir. Bu nedenle Hakîm ismi zikredilmiştir.⁶⁷

⁶³ Maide 5/38.

⁶⁴ Abdülmelik b. Karîb el-Bahilî el-Asmeî (h. 121-216/m.740-831): Basra’da yaşamış önemli bir Arap dilbilimcisidir. Erişim: (http://ar.wikipedia.org/wiki/عبد_الملك_الأصمعي), Erişim Tarihi: 10 Aralık 2013.

⁶⁵ er-Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XI, 236.

⁶⁶ Bkz. Muhammed el-İmadî Ebu’s-Suûd el-Hanefî, *İrşadu'l-Akli's-Selim ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, (Thk.: Abdulkadir Ahmed Atâ), Mektebetu'r-Riyadî'l-Hadis, Riyad, ts., II, 52-53; Muhammed Mustafa Aydın, *el-Esmâu'l-Hüsnâ ve Münâsebetuhâ li'l-Âyâtî'l-leti Hutimet bihâ*, (Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Basılmamış Y. Lisans Tezi), 1989, 88-89.

⁶⁷ Elmalı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, ts., III, 238.

3- Azîz ve Rahîm

Kur'ân'da, Azîz isminin çokça birlikte geldiği diğer bir isim de Rahîm ismidir.⁶⁸ Bu iki isim, dokuzu Şuara sûresinde olmak üzere, toplam 13 yerde birlikte gelmiştir.⁶⁹ Hepsinde de “العزیز الرحيم” şeklinde belirlilik takısıyla gelmiştir. Bu iki ismin birlikte geldiği tüm âyetler, Mekkî sûrelerde yer alır.

Merhamet etmek, cezayı hak edeni bağışlamak, affetmek, ihsanda bulunmak gibi manalara gelen “رَحْمَةً” kökünden türemiş olan رحيم/Rahîm kelimesi; esirgeyen, bağışlayan, inananları ahirette mükâfatlandırarak olan⁷⁰ anlamına gelmektedir.

Birlikte gelen bu iki ismin birbirleriyle ve geldikleri âyetlerin içerikleriyle çok sıkı münâsebetleri söz konusudur. Şuara (42) sûresinde inkârcılara karşı peygamberlerin mücadelelerinden bahseden âyetlerden sonra “Şüphesiz senin Rabbin Azîz ve Rahîmdir”⁷¹ ifadesi yer alır. Bu ifadenin zikredilmesinin bazı hikmetleri şöyle sıralanabilir:

1. Azîz-Rahîm isminin bir arada geldiği Şuara suresindeki âyetler, insanların haktan sapsmasına atıf yapan âyetlerdir. Bu bağlamda bu iki isim şu vurguyu taşır: Azîz olan Allah bu sıfatına binaen sapanlardan intikam alacak, Rahîm ismine nisbetle de O, tevbe eden inananlara da merhamet edecektir.⁷²

2. Azîz isminden sonra Rahîm isminin gelmesi, güçlü olanın merhametli olamayacağı vehmini giderir. Allah dışındaki varlıkların birçoğu ya merhametten yoksun bir güce ya da acze dayalı bir merhamete sahiptir. Allah ise hem güçlü hem de merhametlidir.⁷³ Ayrıca Azîz isminin Rahîm isminden önce gelmesi; Allah'ın merhametinin kaynağının Azîz sıfatından alındığını gösterir. Bu isim öne alınmasıydı merhametinin, acziyetin bir sonucu olduğu vehmi oluşabilirdi.⁷⁴

3. Görüldüğü üzere Allah'ın; peygamberleri, onlara tabi olanları ve düşmanları ile ilgili verdiği hüküm, O'nun izzet ve rahmetinden

⁶⁸ Bkz.: Duhan, 44/42; Rum, 30/5; Yasin, 36/5.

⁶⁹ Bkz.: Duhan, 44/42; Rum, 30/5; Yasin, 36/5; Secde, 32/6; Şuara, 26/9, 68, 104, 122, 140, 159, 175, 191, 217.

⁷⁰ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, “rhm” md; Ebu Hilal el-Askerî, *el-Furuku'l-Lugaviyye*, (Thk.: Muhammed İbrahim Selim), Daru'l-İlm ve's-Sakave, ts., 195; Muhammed Murteza Zebidî, *Tacu'l-Arus min Cevahiri'l-Kamûs*, (Thk.: Halil el-Hilâlî), Tunus, 2004, “rhm” md., XXXII, 225.

⁷¹ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ

⁷² el-Alusî, *Ruhu'l-Meanî*, XIX, 63.

⁷³ Takiyuddin İbn Teymiyye, *Kitabu'n-Nubuvve*, (Thk.: Abdulazîz b. Salih et-Tuyân), Mektebetu Edvâi's-Selef, Riyâd, 2000, 352.

⁷⁴ er-Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIV, 120.

indirilmesinin rahmet olması ve muhtevası itibarıyla da rahmet taşıması Rahîm isminin burada zikredilmesini ayrıca önemli kılmıştır.⁸³

4- Azîz ve Alîm

Kur’ân’da Azîz ismi, Alîm ismi ile birlikte altı yerde geçmektedir. Bunlar nüzul sırasına göre Yâsîn 36/38, Neml 27/78, En’âm 6/96, Mü’min 40/2, Fussilet 41/12, Zuhruf 43/9’dur. Azîz ismi hepsinde de Alîm isminden önce gelir ve bunların hepsi de Mekkî sûrelerde yer alır. Ayrıca bu iki isim, geçtiği her yerde belirlilik takısıyla yer alır.

Alîm, “bir şeyi hakikatiyle idrak etmek”⁸⁴ manasına gelen “ilm” mastarından sıfat olup “hakkıyla bilen” demektir. Allah’a nispet edildiğinde “olmuş ve olmakta olanı ile gelecekte olan şeyleri bilen, yerde ve gökte kendisine hiçbir şey gizli kalmayan, ilmi küçük-büyük, gizli-aşikâr her şeyi kuşatan”⁸⁵ anlamına gelir.

Âyet sonlarında gelen Esmâ-i Hüsnâ’nın bağlı bulunduğu âyet veya âyetlerle sıkı münâsebetine Neml 27/76 ve 78. âyetlerini örnek olarak vermek mümkündür: Neml 27/76. âyette “*Şüphesiz bu Kur’ân, İsrailoğullarına üzerinde ayrılığa düştükleri şeylerin çoğunu açıklıyor.*”⁸⁶ denildikten sonra 78. âyette “*Şüphesiz senin Rabbin, onların arasında hükmünü verecektir. O, mutlak güç sahibidir, hakkıyla bilendir.*”⁸⁷ denilmek suretiyle Allah’ın İsrailoğullarının ihtilafa düştükleri hususta hüküm vereceği ifade edilmektedir. Burada âyetin Azîz-Alîm isimleriyle bitirilmesi çok uygun düşmüştür. Çünkü hükmeden güçlü ve kuvvetli olmalıdır. Aynı şekilde hükmeden hükmedeceği şeyi bilmek zorundadır. İşte bu iki ismin zikredilmesiyle hükmeden Allah’ın zalimlere karşı güçlü ve kuvvetli olduğu, kimin cezayı hak edip etmediğini de en iyi bilen olduğu hususu vurgulanmıştır.⁸⁸

*Andolsun, onlara, “Gökleri ve yeri kim yarattı?” diye sorsan, mutlaka, “Onları mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen (Allah) yarattı” diyeceklerdir.*⁸⁹ Bu âyette ‘Allah’ lafzı yerine özellikle Azîz ve Alîm isimlerinin tercih edilmesi, bu iki ismin ayetin muhatabları olan müşriklerin taptıkları aciz ve hiç bir şey bilmeyen putlarının bu

⁸³ İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XXII, 347.

⁸⁴ İsfahânî, *el-Mufredât* “alm”, md.

⁸⁵ Zebidî, *Tacu’l-Arus* “alm” md.

⁸⁶ إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يُقْصُّ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَكْثَرَ الَّذِي هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ

⁸⁷ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ بِحُكْمِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ

⁸⁸ Âtîf, *el-İ’câzu’l-Beyânî*, 176.

⁸⁹ Zuhruf 43/9. وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقْنَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ

özelliğine işaret etmelerinden dolayıdır, diyebiliriz. Ayrıca Azîz ismiyle insanlara zor anlarda Allah'ın izzet ve gücüne sığınma ümidi verilmektedir. Alîm ismiyle de her türlü gizli şeyi bilen Allah'a insanların ihlasla bağlanması sağlanmaktadır.⁹⁰

Fahrettin er-Razî (v.h. 606) tefsirinde “*Kitabın indirilmesi, azîz, alîm olan Allah tarafından*.”⁹¹ âyetinin geniş bir tefsirini yaptıktan sonra Azîz ve Alîm isimlerinin bu âyetin sonunda zikredilmelerinin hikmetini şöyle açıklar:

1. Allah, bu kudreti ve ilmi sayesinde Kur’ân’ı, her türlü maslahatı (uygun şeyi) içine alan, mucize vasfını taşıyan bir biçimde indirmiştir. Eğer O, Azîz ve Alîm olmasaydı, Kur’ân bu vasıfları taşıyamazdı.
2. Allah, Kur’ân’ı muhafaza etmeyi, hükümlerini yaşatmayı ve bu hükümleri kıyamete kadar dimdik ayakta tutmayı garanti etmiştir. Bu ise, ancak O’nun yenilmez bir Azîz, kendisine hiçbir şey gizli kalmayan bir Alîm olmasıyla mümkündür.⁹²

Azîz ismi Alîm ismi ile birlikte genellikle varlıklar için Allah tarafından konulmuş yasalar bağlamında gelir: Örneğin;

“*O’dur tan yerini ağartan ve geceyi dinlenme vakti, güneşi ve ayı zamanı tayin ölçüsü kılan. Bunlar Azîz ve Alîm tarafından tayin ve tespit edilmiştir.*”⁹³

Allah, “*İşte bu, Azîz ve Alîm Allah’ın takdiridir*” ifadesini; tan yerini ağarttığını, geceyi sükûnet vakti kıldığını, güneş ile ayı belli bir yörünge etrafında döndürdüğünü, onlarla zamanı belirlediğini buyurduktan sonra zikretmektedir.⁹⁴ Bu ifadeyle O; sağlam takdirinin, izzetinden ve ilminden kaynaklandığını ve bu kanununun, diğer tesadüfen yapılan işler gibi bir iş ve olay olmadığını haber vermektedir.⁹⁵ Kâinat için konulmuş yasaları ancak güçlü ve kuvvetli biri yapar ki o da Azîz olan Allah’tır. Yine bu hadiselerle bağlı olarak kainatın düzeni, cereyan eden kanun ve yasaları da Alîm olan O’nun bilgisi ve tasarrufundadır. Böylece Allah gece, gündüz, Güneş ve Ay gibi kâinat için konulmuş yasaların yaratılmasından söz ettikten sonra *Azîz ve Alîm* olduğunu zikrederek yapılan bu işlerin ancak çok güçlü ve çok bilgili olan biri tarafından yapıldığını vurgulamaktadır.

⁹⁰ İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXV, 168.

⁹¹ Mûmin 40/2. تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

⁹² er-Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVII, 27.

⁹³ Enam, 6/96. فَالِقُ الْبَصْبِاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذَلِكَ تَعْدُّ بِرِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

⁹⁴ Benzer âyetler için bkz.: Yasin, 36/38; Fussilet, 41/12; Zuhruf, 43/9.

⁹⁵ İbn Kayyim, *el-Esmâu'l-Hüsnâ*, 408.

5- Azîz ve Hamîd

Kur'ân'da Azîz ismi Hamîd ismi ile birlikte üç yerde geçer.⁹⁶ Kullanıldığı üç yerde de belirli/ma'rife formda gelir. Üçü de Mekki sûrelerde yer alır.

Hamîd, “birini güzel vasıfları ve iyi fiilleri sebebiyle övmek”⁹⁷ anlamındaki “حَمْدٌ” kökünden türemiş olup “medih”ten daha özel, şükürden daha genel bir mana ifade eder.⁹⁸ Allah'ın bir sıfatı olarak Hamîd; “yaptıklarında, söylediklerinde, dininde ve takrirlerinde hamdolunan” demektir.⁹⁹

Bu iki ismin birbirleriyle ve birlikte geldikleri âyetlerin içerikleriyle olan münâsebetlerini inceleyelim:

الرَّٰكِتَابُ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ الْعِزِّ بِيْزِ الْحَمِّ بِدِ

“*Elif Lâm Râ. Bu bir Kitap'tır ki, Rabbinin izniyle insanları karanlıklardan nura, O güçlü ve övgüye layık olanın yoluna çıkarman için sana indirdik.*”¹⁰⁰

Bu âyetin Allah'ın yüce sıfatlarından olan Azîz ve Hamîd isimleriyle sonlandırılması âyetin muhtevasıyla mütenasip olmuştur.¹⁰¹ Çünkü kitabın indirilmesi ancak pek güçlü ve izzetli olan birinin takdiriyle gerçekleşebilir. Öte yandan kitabın indirilmesi hamdi gerektiren büyük bir nimettir. Çünkü o kitap, Allah'a hamdetmeyi vazeder.¹⁰² Azîz ve Hamîd isimleri tehdid ve teşvik ifade ederler. Çünkü Allah Azîz olunca, âyetlerini ve kendisini yalanlayan ve inkâr edenlerden intikam alır. Hamîd olunca da, âyetlerini ve kendisini tasdik eden ve sâlih amel işleyenlere teşekkür eder; yani karşılığını verir.¹⁰³ Ayrıca bu iki ismin صِرَاطٍ (yol) lafzına izafe edilmesi bu yolun emniyetine ve sonunun övgüye layık olduğuna işaret ederek bu yola girmeyi teşvik etmektedir.¹⁰⁴

وَمَا تَقْمُوا مِنْهُمْ إِنَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعِزِّ بِزِ الْحَمِّ بِدِ أَلَذِّ يٰ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِدٌ بِدِ

⁹⁶ Bkz.: İbrahim, 14/1; Sebe, 34/6; Burûc, 85/8.

⁹⁷ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, “şkr” md.

⁹⁸ el-İsfahanî, *el-Mufredât* “hmd” md.

⁹⁹ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1, 475.

¹⁰⁰ İbrahim, 14/1.

¹⁰¹ Benzer âyet için bkz.: Sebe, 34/6.

¹⁰² İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XIII, 181.

¹⁰³ er-Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXV, 244.

¹⁰⁴ Ebu's-Suûd, *İrşadu'l-Akli's-Selim*, III, 237.

“Onlar mü’minlere ancak; göklerin ve yerin hükümranlığı kendisine ait olan mutlak güç sahibi ve övülmeye lâyık Allah’a iman ettikleri için işkence yapıyorlardı. Allah, her şeye şahittir.”¹⁰⁵

Bürûc (85) sûresinin bu ve önceki âyetleri, ashab-ı uhudun kıssasını anlatır. Ateş hendeklerine atılan mü’minlere yapılan işkencelerden bahseder. Böyle bir durum inanılan ilâhın âciz ve güçsüz olduğu, zulme uğrayan kullarını tek ve yalnız bıraktığı vehmi oluşturur. Ancak Allah’ın, kendisinin Azîz olduğunu bildirmek suretiyle, dileyip istemesi halinde, o zorba kralların mü’minlere azap edişlerine mani olabileceğine, ateşlerini söndürüp onları oracıkta öldürebileceğine işaret etmektedir. Hamîd isminin zikredilmesiyle de Allah’ın katında nazar-ı dikkate alınan şeyin, işlerin (kendileri değil) neticeleri olduğu, dolayısıyla O, mühlet verse bile asla ihmal etmeyeceği, mü’minlere hak ettikleri mükâfatı, kâfirlere de hak ettikleri cezayı vereceği ifade edilmektedir.¹⁰⁶

6- Azîz, Gaffâr ve Gafûr

Kur’ân’da Azîz ismi, Gaffâr ve Gafûr ismiyle birlikte üçer defa geçmektedir.¹⁰⁷

Gaffâr ve gafûr “gizlemek, örtmek”¹⁰⁸ manasına gelen “عَفَرَ” kökünden türemiş olup mubalağalı ism-i fâildirler. Gazzali (v. 1111) gâfir, gaffâr ve gafûr isimleri arasındaki anlam farkını şöyle belirtir: “Gâfir, mağfiret fiilinin yalnız aslına, gafûr günahların çokluğu nisbetinde mağfiretin de çok olduğuna delâlet eder. Gaffâr ise günahları tekrar tekrar bağışlayan demektir.”¹⁰⁹ Gazzali’nin bu ayırımından hareketle şu denebilir: Gaffâr, “kaç defa işlenirse işlensin günahları tekrar tekrar bağışlayan”; Gafûr ise “birçok günahı birçok defa affeden”dir.

Biri celâl, biri de cemâl sıfatı olması hasebiyle Azîz-Gaffâr isimleri, genel manada birbirini dengelemek için birlikte zikredilirler. Azîz sıfatına sahip biri, hiç kimsenin işlediği hiçbir günahtan zarar görmez. Bu durum kullarının günah ve hatalarıyla hiç ilgilenmediği vehmine götürür. İşte Azîz ile birlikte gelen Gaffâr, bu vehmi bertaraf ettiği gibi, Allah’ın merhameti gereği kullarının her çeşit hatasını tekrar tekrar bağışladığını da ifade eder.¹¹⁰

¹⁰⁵ Bürûc, 85/8-9.

¹⁰⁶ er-Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXXI, 121.

¹⁰⁷ Sâd, 38/66; Zümer, 39/5; Mü’min, 40/42.

¹⁰⁸ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, “gfr” md.

¹⁰⁹ el-Gazzalî, *el-Maksadu'l-Esnâ*, 78.

¹¹⁰ Mustafa İslamoğlu, *Esmâ-i Hüsnâ*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2011, II, 280.

دُعُونَنِي لِكُفْرٍ بِاللَّهِ وَأَشْرِكٍ بِهِ □ مَا لَيْسَ لِي بِهِ □ عِلْمٌ وَأَنَا أَدْعُوكُمْ إِلَى الْعَزِّ □ يَزُ
الْعَفَّارُ

“Siz beni hem Allah’ı inkâr etmeye, hem de hakkında hiçbir bilgim olmayan şeyleri O’na ortak koşmaya çağırırken, bense sizleri Azîz ve Gaffâr olan Allah’a çağırıyorum.”¹¹¹

Bu âyet Firavun hanedanından mü’min olup da imanını gizlemiş olan kişi ile inanmayan kavmi arasındaki diyalogu ele alır. ‘Allah’ lafzını yerine bu iki ismin kullanılması, Allah’ın hem ulûhiyeti hem de itaatı hak ettiğini gösterir. Azîz ismi Allah’ın inanmayanların taptıkları aciz ve zavallı olan putlarının aksine güçlü ve kuvvetli olduğunu ifade eder. Gaffâr ismi ise şirk bataklığına batmış bu insanlara bir çıkış kapısı aralayarak Allah’a iman etmeye teşvik etmiştir.¹¹² Ayrıca bu ve buna benzer âyetlerde gelen Azîz ismi Allah’ın intikam alma yönünü ortaya koyar ki bu da inanmayanlara ve âsi olanlara yönelik bir tehdit ifade eder. Gaffâr ismi ise Allah’ın bağışlama ve affetmesini ifade eder ki bu da inananlara ve tevbe edenlere yöneliktir.¹¹³

Sâd 38/65-66 ile Zümer 39/4 ve 5. âyetlerinin sonunda zikredilen ikili isimlerin hem âyet içeriğiyle hem de birbirleriyle münasebetlerinin olduğunu görmekteyiz:

قُلْ إِنَّمَا أَنَا مُنذِرٌ وَمَا مِنَّ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا
الْعَزِّ □ يَزُ الْعَفَّارُ

“(Ey Muhammed!) De ki: “Ben ancak bir uyarıcıyım. Her şey üzerinde mutlak otorite sahibi olan bir Allah’tan başka hiçbir ilâh yoktur.” (Sâd 38/65) “O, göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin Rabbidir. Mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.” (Sâd 38/66)

لَوْ أَرَادَ اللَّهُ أَنْ يَتَّخِذَ وَاوَدًا لِصُلْطَنِي مِمَّا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ سُبْحَانَهُ هُوَ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ خَلَقَ
السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ يُكَوِّرُ اللَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ وَيُكَوِّرُ النَّهَارَ عَلَى اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ
وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرُ □ ي لَجَلٍ مُسَمًّى □ أَلَا هُوَ الْعَزِّ □ يَزُ الْعَفَّارُ

“Eğer Allah bir çocuk edinmek isteseydi, yarattıklarından dilediğini seçerdi. O, bundan uzaktır, yücedir. O, bir ve her şey üzerinde mutlak otorite sahibi olan Allah’tır.” (Zümer 39/4) Gökleri ve yeri hak ve hikmete uygun olarak yaratmıştır. Geceyi gündüzün üzerine örtüyor, gündüzü de gecenin üzerine örtüyor. Güneşi ve ayı da koyduğu kanunlara boyun eğdirmiştir. Bunların her biri belli bir zamana kadar akıp gitmektedir. İyi bilin ki O, mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.” (Zümer 39/5)

¹¹¹ Mü’min, 40/42.

¹¹² İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XXIV, 154.

¹¹³ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmî’l-Kur’ân*, XVII, 377.

Sâd 38/65 ve Zümer 39/4. âyetler “Vahid-Kahhâr” isimleriyle, Sâd 38/66 ve Zümer 39/5. âyetler ise “Azîz-Gaffâr” isimleriyle son bulmaktadır. Bu âyetlerde Allah’ın birliği, kakhâr, azîz ve gaffâr oluşu zikredilmektedir. O’nun bir ve tek olduğuna delil olarak kakhâr sıfatı getirilmiştir. Fakat O’nun kakhâr oluşu, birliğinin ispatına delalet etse bile, bu sıfat aynı zamanda O’ndan alabildiğine korkulmasını gerektiren bir vasıftır. Dolayısıyla bunun peşinden Allah’ın izzet ve rahmetine delalet eden Azîz ve Gaffâr isimleri getirildi.¹¹⁴ Böylece Allah’ın bağışlama ve affetme sıfatı ön plana çıkarılarak bir denge sağlanmış olundu. Nitekim Kur’ân’da terhîb (korkutma) ve terğîb (teşvik etme) ifade eden birçok âyet peş peşe zikredilir.

Sad 65 ve Zümer 4. âyetlerin Vahid-Kahhâr isimleriyle son bulmaları hassas bir dengeyi gözler önüne sermektedir. Vahid ismi “tek”liği ifade ettiği için tek olanın çok olanlara nazaran güçsüz ve zayıf olduğu düşüncesini insanın aklına getirebilmektedir. Vahid isminden hemen sonra Kakhâr ismi getirilerek Allah’ın tek ve bir olmasının yanında çok güçlü ve kuvvetli olduğu vurgulanmaktadır. Böylece akıllarda oluşabilecek bu ve buna benzer yanlış düşünceler tashih edilmektedir.

Bu üç âyetin¹¹⁵ Mekkî sûrelerde yer alması ayrı bir anlam taşır. Kakhâr ve Azîz isimleri müşriklere yönelik olup onların yaptıkları zulüm ve baskılarının bir gün Allah’ın bu iki ismini harekete geçirebileceğini ima ederek Mekke’de zor günler geçiren mü’minler teselli edilmektedir. Gaffâr ismiyle de o zor günlerde ister istemez birçok hataya düşen Müslümanların hatalarının affedileceği ifade edilmiştir.

أَلَمْ يَخْلُقْ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ
“O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır. O, mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.”¹¹⁶

Ölümü ve hayatı ancak Azîz olan Allah yaratır. Azîz isminde olduğu gibi ölüm ifadesinin de öne alınması tam bir münâsebet ifade eder ki ancak güçlü ve hükümler olan biri ölüm hadisesini gerçekleştirebilir. “Hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için” ifadesi ise Gafûr ismiyle tam bir münâsebet içindedir. Çünkü imtihan sürecinde zaman zaman hatalar ve ayak sürçmeleri olacaktır ki o zaman Allah kuluna Gafûr ismiyle tecelli etsin.¹¹⁷

¹¹⁴ er-Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVI, 225.

¹¹⁵ Sâd, 38/66; Zümer, 39/5; Mü’min 40/42.

¹¹⁶ Mülk, 67/2.

¹¹⁷ Âtîf, *el-İ’câzu'l-Beyânî*, 184.

إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ

“Şüphesiz yok ki, kulları içinde Allah’tan en çok haşyet duyanlar âlimlerdir. Yine şüphesiz yok ki Allah ‘Azîz’dir, Gâfûr’dur.”¹¹⁸

Bu âyette zikredilen bu iki isim devamlı olarak âlimleri korku ve ümit arasında bir dengede tutmuştur. Çünkü Azîz ismi korkuyu, Gafûr ismi de ümidi gerektirir.¹¹⁹ Eğer âyette sadece Gafûr ismi zikredilseydi, Allah’ı bilmek belki nazlanmaya, mağrur olmaya, hiç korkusuz ümit bağlamaya sebep olabilirdi. Ancak Gafûr isminin öncesine Azîz isminin getirilmesi Allah’ın yalnız bağışlayan, merhamet eden değil, aziz, çok kuvvetli, çok azametli, galip ve kahredici bir bağışlayıcı olduğunu göstermektedir. Bir kul Allah’ı bu yönüyle ne kadar iyi bilirse, o kadar çok saygılı, o kadar çok hürmetli olur ve ümidi de o oranda artar.¹²⁰

Azîz isminin Gaffâr ve Gafûr isimleriyle birlikte gelmesi genel manada şu vurguyu da taşır: Azîz ismi güç, kuvvet ve hükümran olma anlamına gelir ki bu da Allah’ın otoriter ve acımasız olduğu vehmini oluşturur. Bu isimden sonra gelen Gaffar veya Gafûr ismi böyle bir vehmi gidermesinin yanında, güçlü ve hükümran olan Allah’ın kullarını bağışlayan ve affeden bir ilâh olduğunu da vurgular.¹²¹ Ayrıca güç, kuvvet ve cezalandırma anlamına gelen Azîz isminin zalim ve inkârcılara; bağışlama ve merhamet etme anlamına gelen Gaffar ve Gafûr isimlerinin ise Müslümanlara yönelik olduklarını söyleyebiliriz.

7- Azîz ve Vehhâb

Kur’ân’da Azîz ismi sadece bir yerde Vehhâb ismiyle birlikte gelir.¹²² Vahhâb, “karşılık beklemeden vermek” manasına gelen “هَيْبَةٌ” mastarından türemiş olup, “tekrar tekrar lütuf ve ihsanda bulunan”¹²³ demektir.

Azîz ve Vehhâb isimlerinin birlikte gelmesi genel olarak şu manayı taşır: Vahhâb ismi, peygamberliğin verilmesinin Allah’ın önemli bir bağışığı olduğunu ifade eder. Azîz ismi ise bu bağışın ancak pek güçlü ve izzetli olan biri tarafından yapılabileceğini vurgular.

ءَأَنْزَلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُمْ فِى شَكٍّ مِنْ ذِكْرٍ ۚ بَلْ لَمَّا يَدُوْا عَذَابٍ ۚ أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنٌ رَّحْمَةً رَبِّكَ الْعَزِيزِ ۚ بِزِ الْوَهَّابِ

¹¹⁸ Fatır, 35/28.

¹¹⁹ er-Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVI, 21.

¹²⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VI, 386-387.

¹²¹ Âtîf, *el-I’câzu'l-Beyânî*, 182.

¹²² Sâd, 38/9.

¹²³ ez-Zeccaci, *İştikaku Esmâillah*, 126; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “vhb” md.

“O zikir (Kur’ân) içimizden ona mı indirildi?” diyerek kalkıp gittiler. Hayır, onlar benim Zikrimden (Kur’ân’dan) şüphe içindedirler. Hayır, henüz azabımı tatmadılar.” (Sâd 38/8) “Yoksa mutlak güç sahibi ve çok bağışlayan Rabbinin rahmet hazineleri onların yanında mıdır?” (Sâd 38/9)

Önceki âyetlerde ifade edildiğine göre müşrikler, peygamberlik görevinin ve Kur’ân’ın peygamberimize verilmesini yadırgamışlardır. Bu âyetin müşriklere yönelik olarak Azîz ismiyle bitmesi tam bir uygunluk arz etmektedir. Vahhâb isminin mübalağa kalıbında gelmesi ise peygamberliğin normal bir bağış değil de külli, önemli ve rabbanî bir bağış olduğunu gösterir.¹²⁴ Ayrıca Azîz ismi müşriklerin Allah’ın peygamberlik görevini istediğine verme tasarrufuna müdahil olamayacaklarını ifade eder. Vahhâb ismi de müşriklerin peygamber tayin etme arzu ve isteklerinin gerçekleşmeyeceğini vurgular.¹²⁵ Çünkü peygamberlik görevi, talep edenlere değil de Azîz olan Allah’ın istediği kişiye bir bağış olmak üzere verilir.

8- Kavî ve Azîz

Kur’ân’da altı yerde Kavî-Azîz isimleri birlikte gelir.¹²⁶ Kavî ismi Azîz ismini teyit eder. Esmâ-i Hüsnâ’ya dâhil bazı sıfatlar mana yönünden birbirine yakındır. Azîz ile Kavî ismi de birbirine mana akrabalığı olan isimler olup ikisi de celâl sıfatıdır.

Kavî, “güç ve kudret sahibi olmak” manasındaki “قُوَّةٌ” mastarından türemiş olup “hakkında acizyet düşünülmeyen, tam ve kâmil kudret sahibi”¹²⁷ demektir.

Çok üstün ve izzet sahibi olanın güçlü ve kuvvetli olması ya da güçlü ve kuvvetli olanın izzet sahibi olması şart değildir. Kâinata nice izzetli ve güçlü olanlar var ki zelil düşmüşlerdir. Fakat Allah, hem çok üstün ve şerefli, hem de güç ve kuvvet sahibidir. Nitekim Kur’ân’da da Kavî ve Azîz isimleri birlikte zikredilmiştir.

Hac 22/74. âyetin sonunda Kavî-Azîz isimlerinin istidrak için geldiği görülmektedir:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضَرْبٌ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِي يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبِ وَالْمَطْلُوبِ □ مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ □ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ

“Ey insanlar! Bir misâl verilmektedir, şimdi onu dinleyin: Sizlerin Allah’tan başka yalvardıklarınız, bir araya da gelseler, bir sinek bile

¹²⁴ el-Alusî, *Ruhu’l-Meânî*, XXIII, 168.

¹²⁵ İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XXIII, 216.

¹²⁶ Hüd, 11/66; Hac, 22/40, 74; Hadid, 57/25; Mücadile, 58/21; Ahzab, 33/25.

¹²⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “kvy” md.; el-Hattabî, *Şe’nu’d-Duâ*, 77.

yaratamayacaklardır. Sinek onlardan bir şey kapsa onu kurtaramazlar; talib de matlub da ne kadar güçsüz!” (Hac 22/73) “Allah’ı gereği gibi değerlendiremediler. Allah elbette Kavi’dir, Azîz’dir.” (Hac 22/74)

Hac 22/73. âyette sahte tanrıların acizliği ve güçsüzlüğü anlatılmaktadır. Buna göre, güçsüz, zavallı tanrılar bir araya gelseler bile bir sinek dahi yaratamazlar. Sinek yaratmaları bir yana, sinek kendilerinden bir şey kapıp götürse onu bile geri alamazlar. Bu aczin karşısında güç ve kudretin Allah’ta olduğu Hac 22/74. âyetin sonunda zikredilen Kavî-Azîz isimleriyle gösterilmektedir. Müşriklerin âciz olan sahte tanrılara tapma sebeplerinden biri de Allah’ı gereği gibi takdir edememeleridir. Allah’ı gereği gibi takdir edememe, inanç duygusunu sahte tanrılara doğru yönlendirmekte ve böylece en büyük sapıklık dediğimiz şirke sebep olmaktadır. Âyet sonunda zikredilen Kavî ve Azîz isimleri tapınılan tanrının en güçlü ve en üstün olması gerektiğini ifade etmektedir. Bu ders, kendini bir tanrıya doğru akıtma ihtiyacı olan inanç duygusunu yönlendirmekte, ona rehberlik etmektedir.¹²⁸ Diğer taraftan Azîz ismi, putperestlerin Allah’ı unutarak başka uydurma tanrılara yönelişlerinden dolayı Allah’ın izzetinden hiçbir şey kaybetmediğini de anlatmaktadır.¹²⁹

Kavî-Azîz isimlerinin birlikte kullanıldığı âyetlerin tümünün ana teması güç ve kuvvettir:

لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِّدَ فِي يَدَيْهِ بِأَسْوَءِ بَدْنٍ وَمَنْفَعٍ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ

“Andolsun, biz elçilerimizi açık mucizelerle gönderdik ve beraberlerinde kitabı ve mizanı (ölçüyü) indirdik ki, insanlar adaleti yerine getirsinler. Kendisinde müthiş bir güç ve insanlar için birçok faydalar bulunan demiri yarattık (ki insanlar ondan yararlınsınlar). Allah da kendisine ve Resûllerine gayba inanarak yardım edecekleri bilsin. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.”¹³⁰

Hadid sûresiyle başlayıp Tahrîm sûresiyle biten on Medenî sûrenin büyük bir kısmında açıkça cihad ve savaş emrinin yer aldığı düşünülecek olursa, bu âyette savaş aletlerinin hemen hepsinin ana maddesini oluşturan demirden bahsedilmesi; hem âyetin sonundaki

¹²⁸ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, 2001, XIII, 156.

¹²⁹ Yıldırım, *Kur’ân’da Uluhiyyet*, 107.

¹³⁰ Hadid, 57/25.

“Allah kuvvetlidir, Azîzdir” ifadesiyle, hem sûrenin tümüyle ve aynı zamanda bu bölümdeki diğer dokuz sûre ile mütenasıptir. Ebu’s-Suûd (v.h. 951) Kavî-Azîz isimlerinin âyetle olan münâsebetini zikrederken şöyle der: “Allah kuvvetlidir, azîzdir” cümlesi muhataplara uyarı niteliğinde gelmiştir. Onların cihadla mükellef tutulmaları, savaşa teşvik edilmeleri, (haşa) Allah’ın onların yardımına muhtaç olduğundan dolayı değildir. Bu sadece O’nun emirlerine sarılmakla sevap kazanmaları içindir. Zira Allah kudret ve kuvvetiyle onların yardımından müstağnidir. O, pek kuvvetli ve üstündür.¹³¹

“Allah Kavî ve Azîzdir” ifadesi “biz elçilerimizi açık mucizelerle gönderdik” cümlesinin illetidir. Nasıl ki Allah güçlü ve izzetli ise peygamberleri de güçlü ve izzetli olmalı. Taki onlar ve inananlar Allah’a ve dinine yardım etsinler.¹³²

وَرَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا
عَزِيزًا

“Allah, inkâr edenleri, hiçbir hayra ulaşmaksızın kin ve öfkeleriyle geri çevirdi. Allah, savaşta mü’minlere kâfi geldi. Allah, kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.”¹³³

Bu âyet, Hendek savaşında Allah’ın Kureyş ve Gatafan kâfirlerine gökten melekler göndererek ve onların üzerine fırtınalar estirerek onları mağlup etmek suretiyle mü’minlere yardım etmesinden bahsetmektedir.¹³⁴ “Allah, savaşta mü’minlere kâfi geldi” ifadesiyle âyet bitirilseydi. Bazı zayıf inançlı kimseler esen fırtınanın Allah tarafından değil de kendiliğinden estiği vehmine kapılırlardı. Ancak, Kavî-Azîz isimleri zikredilerek; esen fırtınanın çok güçlü ve kuvvet sahibi Allah tarafından düşmanlarına karşı estirildiği, böylece Müslümanların inançlarının pekiştirildiği ve bunun Allah’ın bir yardımını olduğu ifade edilmektedir.¹³⁵

Azîz ismi geldiği her yerde, orada bahsedilen şeylere Allah’ın muhtaç olmadığı iması verilir. Kavî isminin zikredilmesi ise bu imayı daha da pekiştirir. Allah’ın güçlü olması kendisini korumak için değildir. Zira O’na kimse zarar veremez. Bununla mü’minlere “güce talipseniz, Allah’a yaklaşınız” uyarısı vardır. İnkârcılara ise “eğer güçlü biriyle

¹³¹ Ebu’s-Suûd, *İrşadu’l-Akli’s-Selim*, V, 282; Ayrıca bkz.: el-Alusî, *Ruhu’l-Meânî*, XXVII, 189.

¹³² İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XXVII, 418.

¹³³ Ahzab, 33/25.

¹³⁴ Bkz.: et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIX, 69.

¹³⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 170.

hareket etmek istiyorsanız, bilin ki o Allah'tır" mesajı verilmektedir.¹³⁶ Zira, "Eşsiz ve benzersiz kuvvet, ancak Allah'a aittir."¹³⁷

Sonuç

Kur'an'da bütün konular Allah merkezli bir ifade örgüsü içinde sunulduğu için birçok âyette veya âyetin sonunda zât-ı ilâhî'yi niteleyen ve tanıtan Esmâ-i Hüsnâ'nın yer aldığı görülmektedir. Allah'ın bu isimlerinin Kur'an'da rastgele serpiştirilmediği, aksine tek ya da ikili olarak gelen bu isimlerin geldikleri âyetlerin ve o âyetlerin içerisinde yer aldığı pasajların muhtevasıyla sıkı bir münâsebet içinde oldukları görülmektedir. Bilhassa ikili isimler, geldikleri âyette bildirilen manayı kalplere ve akıllara yerleştiren, birbirlerini karşılıklı olarak dengeleyen, bazen âyette vurgulanan hususun kaynağını ve sebebini belirten anlamlara işaret etmektedirler.

Esmâ-i Hüsnâ'dan "Azîz" isminin birlikte geldiği isimler ile geçtiği âyetlerin içerikleriyle olan bağlantısı incelendiğinde bazı özel maksatların mevcudiyeti müşahede edilmektedir.

Azîz-Hakîm isimlerinin, genel manada birbirini dengelemek için Kur'an'da birlikte zikredildikleri görülmektedir. Azîz ismi "güç, kuvvet, hükümler olma, tasarruf etme ve yücelik" gibi manaları kapsar. Bu da zihinlerde zulmetme ve baskı kurma tevehhümünü oluşturur. Azîz isminden sonra Hakîm isminin gelmesi bu tevehhümü tamamen giderir.

Âyet sonlarında Azîz isminden sonra Rahîm isminin gelmesi, güçlü olanın merhametli olamayacağı şeklindeki kuşkuğu giderir. Allah dışındaki varlıkların birçoğu ya merhametten yoksun bir güce ya da acizden kaynaklanan bir merhamete sahiptir. Allah ise hem güçlü hem de merhametlidir. Ayrıca Azîz isminin Rahîm isminden önce gelmesi; Allah'ın merhametinin kaynağının Azîz sıfatından alındığını gösterir.

Azîz ismi Alîm ismi ile birlikte, genellikle varlık için Allah tarafından konulmuş yasalar bağlamında gelir.

Kur'an'da Azîz ismi, Hamîd ismi ile birlikte üç yerde geçer. Genel manada en büyük hamdın, en üstün ve izzetli olanın hakkı olduğu vurgusunu taşır.

Biri celâl, diğer ikisinin de cemâl sıfatları olması hasebiyle Azîz, Gaffar ve Gafûr isimleri, genel manada birbirini dengelemek

¹³⁶ İslamoğlu, *Esmâ-i Hüsnâ*, II, 666.

¹³⁷ لا قوة إلا بالله Kefh 18/39.

için birlikte zikredilirler. Ayrıca Azîz isminin Gaffar veya Gafûr isimleriyle gelmesi, Allah'ın bağışlaması ve affetmesinin zaaf ve acziyetinden olmayıp, bilakis güç ve kuvvetine dayandığını gösterir.

Kur'ân'da Azîz ismi sadece bir yerde Vehhâb ismiyle birlikte gelir. Azîz isminin Vehhâb ile birlikte gelmesi genel olarak şu manaları taşır: Sultanlar ve krallar konumları gereği vermeye muhtaç oldukları için verirler. Vermezlerse, şereflerine hâlel gelir. Fakat Vehhâb olan Allah, vermeye muhtaç olduğu için vermez. Hiçbir şey vermese, izzetine zerre kadar hâlel gelmez. Zira O Azîz'dir. Azîz olmasına rağmen sınırsızca çok bağışta bulunması, O'nun Vehhâb oluşunun bir tecellisidir.

Azîz-Kavî isimleri birbirine mana akrabalığı olan isimler olup ikisi de celâl sıfatıdır ve Kur'ân'da altı yerde birlikte gelirler. Azîz ve Kavî isimlerinin geldiği her yerde ana tema güç ve kuvvettir. İlgili âyetlerde söz konusu edilen şeylere Allah'ın muhtaç olmadığı imasını taşır.

Verdiğimiz örneklerde görüldüğü gibi Kur'ân'da Esmâ-i Hüsnâ, rastgele ve kafiye uyumu amacıyla serpiştirilmiş birtakım kelimeler olmayıp birbirleriyle ve kullanıldıkları âyetlerle anlam bütünlüğü arz eden kelimelerdir. Esmâ-i Hüsnâ'nın geçtiği âyetler, bu çerçevede okunup anlaşılmalıdır.

Kaynakça

ABDULBAKÎ, M. Fuat, *el-Mucemu'l-Mufehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerim*, Daru'l- Hadis, Kahire, ts.

ALUSÎ, Ebu'l-Fadl Şihabuddin Seyyit Mahmud el-Bağdadî, *Ruhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Daru İhyâi't-Turasi'l-Arabiyye, Beyrut, ts.

ASKERÎ, Ebu Hilal, *el-Furuku'l-Lugaviyye*, (Thk.: Muhammed İbrahim Selim), Daru'l-İlm ve's-Sakave, ts.

ÂTIF, Recep, *el-İ'câzu'l-Beyânî fî Nazmi Havâtimi'l-Âyât*, (el-Camiatu'l-İslamiyye Basılmamış Y. Lisans Tezi), 2006.

AYDIN, Muhammet Mustafa, *el-Esmâu'l-Hüsnâ ve Münâsebetuhâ li'l-Âyâti'l-leti Hutimet bihâ*, (Ümmü'l-Kurâ Üniv. Basılmamış Y. Lisans Tezi), 1989.

BAYRAKLI, Bayraktar *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, 2001.

BEYHAKÎ, Ebu Bekr Ahmed, *Kitabu'l-Esmâ ve's-Sıfât*, Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, Kahire, ts.

BİKÂÎ, Burhanuddin Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer *Nazmu'd-Durer fî Tenâsubi'l-Âyât ve's-Suver*, Daru'l-Kitabi'l-Islamî, Kahira, ts.

CİLÎ, Abdulkerim b. İbrahim, *el-İnsanu'l-Kâmil fi Marifeti'l-Evahir ve'lEvail*, Mısır, ts.

DEMİR, Şehmus, *Kur'an'ın Temel Hedefi*, Fecr Yayınları, Ankara, 2013.

EBU HAYYAN, Muhammed b. Yusuf, *el-Bahru'l-Muhît*, (Thk.: Adil Ahmed Abdulmevcud - Ali Muhammed Muavvid), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.

EBU'S-SUUD, Muhammed el-İmadî el-Hanefî, *İrşadu'l-Akli's-Selim ilâ Mezâyâ'l-Kitabi'l-Kerîm*, (Thk.: Abdulkadir Ahmed Atâ), Mektebetu'r-Riyadi'l-Hadis, Riyad, ts.

FİRÛZÂBÂDÎ, Mecdudî Muhammed, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, (Thk.: Muhammed Naîm el-Arkûsî), Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 2005.

GAZZALÎ, Muhammed Hamid, *el-Maksadu'l-Esnâ fi Şerhi'l-Esmâillahi'l-Hüsnâ*, Mektebetu'l-Kur'an, Kahire, 1980.

HANÎF, Abdulvedud Makbul, *el-Esmâu'l-Hüsnâ ve Münâsebetühâ li'l-Âyati'l-leti fi Süreti'n-Nûr ilâ Âhiri'l-Kur'an*, (Ümmü'l-Kurâ Üniv. Basılmamış Y. Lisans Tezi), 1990.

HATTABÎ, Ebu Süleyman, *Şe'nu'd-Duâ*, (Thk.: Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Dârû's-Sikâyeti'l-Arabiyye, Beyrut, 1992.

İBN AŞÛR, Muhammed Tahir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Daru't-Tunusiyye, Tunus, 1984.

İBN KAYYİM, Ebu Abdullah Muhammed el-Cevziyye, *Medâricu's-Sâlikîn*, (Thk.: Muhammed Hamid el-Fekî), Beyrut, 1973.

el-Esmâu'l-Hüsnâ, (Terc.: Hanifi Akın ve Muhittin Korkmaz), Polen Yayınları, İstanbul, 2005.

İBN KEŞİR, Hafız İmaduddin Ebu'l-Fidâ, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Müessesetu Kurtuba, 2000.

İBN MACE, Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, Kahire, 1952.

İBN MANZÛR, *Lisânu'l-Arab*, Daru'l-Meârif, Kahire, ts.

İBN TEYMİYYE, Takiyuddin, *Kitabu'n-Nubuvvet*, (Thk.: AbdulAzîz b. Salih et-Tuyân), Mektebetu Edvâi's-Selef, Riyâd, 2000.

İBN USEYMİN, Muhammed b. Salih, *el-Kavaidu'l-Müslâ fi Sıfâti'l-lâh ve Esmâillahi'l-Hüsnâ*, Mektebetu's-Sünne, Kahire, 1994.

İSFAHÂNÎ, er-Rağîb, *el-Mufredât fi Garibi'l-Kur'an*, (Thk.: Muhammed Seyyid Geylanî), Daru'l-Marife, Beyrut, ts.

İSLAMOĞLU, Mustafa, *Esmâ-i Hüsnâ*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2011.

İZUTSU, Toshihiko *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (Ter.: Süleyman Ateş), AÜİF Yayınları, Ankara, 1975.

KOÇ, Turan, *Din Dili*, İstanbul, 1998.

KURDÎ, Neclâ binti Abdullatif, *Mutâbekatu Esmâi'l-lâhi'l-Hüsnâ Mukteda'l-Makâm fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Cidde, 2002.

KURTUBÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. Ebubekr, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, (Thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Medresetu'r-Risâle, Beyrut, 2006.

NURSI, Saïd, *Sözler (25. Söz)*, Envâr Neşriyat, 2012.

RAZÎ, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *Mefatihü'l-Gayb*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1981.

Levâmi'l-Beyyinât, Kahire, ts.

TABERÎ, İbn Cerir, *Câmiu'l-Beyân an Tevili'l-Kur'ân*, (Thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Daru Hicr, Kahire, 2001.

TİRMİZÎ, Muhammed b. İsa Ebu İsa, *es-Sünen*, Kahire, 1937.

ULUTÜRK, Veli, *Kur'ân-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, Yeni Akademi Yayınları, İstanbul, 2007.

VEDAT, Yahya Ahmed, *el-Esmâu'l-Hüsnâ ve Münâsebetuhâ li'l-Âyâti'l-leti Hutimet bihâ fi Sûreti'l-Bakara ve Â-i İmran ve'n-Nisa*, (Ümmü'l-Kurâ Üniv. Basılmamış Y.Lisans Tezi), ts.

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, ts.

YILDIRIM, Suat, *Kur'ân'da Uluhiyyet*, Işık Akademi Yayınları, İzmir, 2000.

YILMAZ, Mehmet Faik, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, DİB Yayınları, Ankara, 2009.

ZEBİDÎ, Muhammed Murteza, *Tacu'l-Arus min Cevahiri'l-Kamûs*, (Thk.: Halil el-Hilalî), Tunus, 2004.

ZECCÂCÎ, Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. İshak, *İştikaku Esmâillah*, Muessesetu'r-Risale, Beyrut, 1986.

ZEMAŞERÎ, Ebu'l-Kasım Mahmud, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyuni'l-Ekâvil fi Vucuhu't-Tevîl*, Mektebetu'l-Abikân, Riyad, 1998.

ZERKEŞÎ, Bedruddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fi Ulûmu'l-Kur'ân*, (Thk.: Yusuf Abdurrahman el-Meraşlî vd.), Daru'l-Marife, Beyrut, 1990.